

ОБРАЗУЕТСЯ СОФАМ ОБРАЗОВАНИЯ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ

Ақын Есенбайда

Елің жаққа барғам талай сені іздел,
Дей алмаймын «баруымда
негіз жоқ».

Сорлап,
Талып,
Шел бол барып өзіне,
Қайтқам сенен бір телегей теніз бол.

Сергі түсіп селт еткізер сезіннен
Өз қасына сәл дем алдып,
Көз ілтем.
Тұн бол барып,
Қайтқам сенен Күн болып,
«Жоқ» бол барып,
«Бар» бол қайтқам өзіннен.

Өзін едің маңдайымнан қақпаган,
Мені байге атындағынып баптаған.
Мүмкін, сонда мынау байтақ
даламнан

Сенен басқа баратын жер таппағам.

Сен ең мені бір қырыдан танитың,
Тағдырыма қарғыс айтып,
Налитын.
Маған кейде сен ұсынған қара су
Таңдайымга балдан бетер
даритын.

Дая болып даритын-ды...
Мен енді
Сөйлетуге көшетіннің өлеңді.
Дейтін ең ғой өзін сонда:
«Әлі-ақ, сен
Көрсетпессің кей мымымға тебендей!»

Өлең сөзге сен де серттей бекемсін,
Дейтін ем мен «Нағыз
акын екенсін.
Аман-есен жүре берші,
Түбінде
Алты алаштың мақтаны бол
кетерсін!»

Боз далага бозторғай-жыр
арнап шын,
Шабысынан өлі де сен таңбасын.
Жыр тынысын — тынысына
жиһаннан,

Ақтөбені Алматыма жалғапсын.

Қазақ елі қамын дәйім
ойлаған —
Дос мерейі қуаныш та,
Той маған.
Өлеңің қол соғады дүйім ел.
Қуатты жыр қуандырмай қоймаган.

Танторғайы әүенін үйіп қыр,
Әндетеңі саған басын иіп гүл...
Қарға бойлы Қазтуғандай
бауырым,

Қыран қүші қай жерін
сыйып тұр?

Жүрек сөзі дерктек дауа лебіз бол,
Келем өлі тіршілікте сені іздел.
Сорлап,
Талып,
Шел бол сенен қайтпайын,
Бара қалсам бір телегей
теніз бол.

Бара қалсам,
Сілкінейн сезіннен,
Болып жүр ғой қуанышты
кезім кем.
Күн бол барып,
Қайтпайыншы тұн болып,
«Бар» бол барып,
«Жоқ» бол қайтпай өзіннен.

Тірлік болса,
Жүрісімді сөгер кім,
Әлі талай барадымын да,
Келермін.
Сырым осы...
Тұлғасымен «беделсіз»,
Тұлпарға тән қарқынымен
беделдім!

Свет ОРАЗАЕВ

Олең мен Жыр

Брошюра тәрізді 10 тиындық, 32 беттік, 700 жолдық, 10x13 см көлемдегі, пышақтың қырындаған ғана кітап (...деуге келсе) кеңестік заманғы жасақындардың басына қонағын алғашқы бақ-дәүләт еді. Ол бақ-дәүләт те, әуелі баспа, сосын кітап істерінде жөнінде мемлекеттік комитет, ақыр аяғы республикалық Компартияның Орталық Комитеттің сүзгіден еткізетін болған соң, қазіргіде әркімге буйырмайтын. Ал әркімнің бірі болмаған соң ба, Байганин аудандық газетінде қызмет істеп жүрген Есенбай Дүйсенбаевқа 1971 жылы бүйірді.

Кейін бұл туралы ақын, сыншы Аян Нысаналин «Жұлдыз» журналына былай деп жазғаны бар:

«Бір-біrine көкжектей үқсаған, инкубатордан шыққандай көп тұнғыш кітаптардың ішінен оның жүқалтан жинағын біреу байқамды, бәлкім, біреу байқады. Бірақ Есенбай Дүйсенбаев өзінің «Бозала таң, бозторғаймен» әдебиетте жаңа есім қосылғанын, поэзияда периферия жоқ екенін дәлелдей келді. Алыстағы Жем бойынан ескен жыр самалы сізді де желгіндейді еді...»

Аян ағамыз Жемді ол кезде (кейін де) көрді ме, жоқ па, білмейміз, бірақ сырттай жақсы білгені даяусыз.

Қазір үлттық кітаптардың ол оқыды деп есептейтін жас буын үшін қайталаң айттар болсақ, иә, Жем деген өзен бар.

Ес-агаңың ізі қалған Жарқамыс деген (шаманда базарлы, бұл заманда да кедей емес) ауылдың түбінде үнсіз ағып жатқаны болмаса, атақты болатын бірнеше себептер бар.

«Ақ ерке» деген халық әнінің (кейін біреуге теліп жібермесек, әзірге халық әні) «Ойыл қайда, Жем қайда, Сағыз қайда» деген алғашқы жолындағы Жем — осы өзен. Бір деп қойындыз.

Желмаямен жер-дүниені кезген Асан қайының «Жемде кеңес қылмадың, Жемнен де елді көшірдің» дейтінде осы атауға қатысты. Екі дөлік.

Мұхтар Мағаун арақыты «Аласапыраныңда» Бесоба батырдың белай сөйлеметтіні бар: «Атымды тебініп жіберіп, түйетайлы жардан шатқаяқтай түсіп, Жемнің сарғыш, лайлы сұнба күм бердім. Бірден-ақ шым баттым. Сұнба күм берімнен келді. Әйткенмен, ағыс баяу. Астымдағы жабы — қартайғанша қой соңында еткен шабақ, бірақ белді, жілікті ат еді, жануар, құлагы ғана көрін жүзіп келеді...»

Жә, осы үш фактімен тоқтайды. Халық әнінің белгісіз авторы, Асан қайын, Мұхтар Мағаун... таңбалаған сол Жемді кейін біз де көрдік.

Бұл Жеміңдің сұы сүмдік жұмсақ, екен. Ойыл мен Бабатайға сүңгіл ескен реті келгенде Ертіс пен Есілге шомылып шыққан менің басым Жемнің сұы неге сонша жұмсақ болатының үкіп қойды. Аттылыжаяулы талай қантөгіс жорықтардың қан-тері тамған өзен де өткен-кеткен көлденең кек аттыларға да сонша мейірімн теге береді екен-ау. Бірақ таңданатын несі бар, балалық шагы сорғы зұлыматына тап келген, жетім ескен. Алматыға оқуға барарда «қархы алың қанындағы бір қасқалдақтың» өзөр кеткен Ес-агаң да сонша мейірімді ғой. Өз буыны түгілі, інгеріде өткен ағалары мен кейінгі інілеріне тап Ес-агаң тәрізді шын тілекtes мейірімн ұсынып жүретін қазақ ақыны жоқ, десек асылық болар, ал сирек екені, бір қолдың саусақтарына да жетпейтін рас. Және бұл кісінің жақсылығы сатуызы. Ес-агаң күлшеле баланы ғана сүйеттіндердің антиымысалы, қайта ашықандардың аузына өз күлшесін тықтап жүреді. Сол себепті де мақтаулы, сол себепті де іздеулі. Сонау Семейден телефон соғып тұрган Тыныштықбек біз сұрамасақ та: «Ой, Ес-агаң тамаша адам ғой», — дейді іңкәр даяусымен.

Бұл — бір.

Екіншіден, Мәскеудің оқуын бітірген Аян ақын, Аян сыншы айтқан тағы бір жайтқа тоқталаңы.

Әдебиетте жаңа есім болып қосылған, қазір көзінде замандағы сиқыттың ол заманда да, жуда оңай болмаған. Ол кезде де оқырман жақсы өлеңдерге ғана елен өткен. Мысалы, Қеншілік Мырзабековтың қазақ поэзиясын елеулі бір табысина айналған «Анар» деген өлеңі, елгілайтіннің әдебиеттің ол жаңа есім болатының толғауды тоқыратпаудың тоқсан бірінші әдісі де бар екені бүрын қалай есіне түспегенінә таң қалып, аңырып отырасын.

Төртіншіден, Ес-агаң соңғы жылдары пародия дейтін жанрга бармақ батырды. Пародия, расына келгенде, абырай әперетін жанр емес.

Тұншы етіне аңы таяқ тигенді кім жақсы көрсін. Оның үстінен бізге «шын сын болсын, сын шын болсынды» сиқыры мықты кеңес екіметі де сініре алмаған, өзінді өзін жек еріп көрсін.

Ал Ес-агаң қалып оқырманға Бозала таң мен Бозторғайдың таныстыруды.

Рас, бозторғай қазақ әдебиетіне

таңсық, тақырып емес-ті.

Әріге салсақ, «Бозторғай зорлық көріп тұрымтай-тайдан»-ды (Сәбіт Дөнентаев)

мектеп оқулығынан жаттадық.

Беріде де бозторғайсыз өлең мен роман болған емес.

Сейті де Ес-агаңын бозторғайдының

бозторғайтын белгілі еди.

Дәлелге жүгінсек, «Қазақтың бүлгін ақында-

рының арасында бозторғайды ең

көп жөн көркем жырлап ақын —

Есенбай Дүйсенбаевы.

Оның әдебиетінен өзінді өзін жек

көрсін.

Жем жетпіс жасқа жалпақ жүртқа

қадірлі болып жетудін үлгісін көрсет-

кен Есенбай баласының асыға күтіп

отырган жайы жөн бар.

Сол Жем-Дария секілді ғұмырлы болыныз,

Аға!

латын сиқыты. Айталақ, кеңес заманы орнаганнан бергі қазақ әдебиетінде Илияс Жансугировтің Құлагерінен басталатын талай тұлларлар мен жел жүйріктер бар. Бірақ сексениң жылдары кеңеттеп Кенежирен деген жылдарының абырай олспанада сала берді. Қазақ классигі Жұматай Жақыпбаевтың «бес моторлы самолетке баспа-бас» Кенежиренін қасына баруға басқаларының бата алмадық. Ретінен тұрған соң, мына әфсананы баяндай кетелік. Жұматай «Жалын» баспасының поэзия беліміне бас сұгады. Қолжазбалардың ақтарып қажып отырган Ес-агаң Жұматайға: «Қане, бір жақсы өлең оқып берши, ақының төлейін», — дейді. Жұмаған, әрине, оқиды. Ес-ага да үәдесінен таймай, жырмара бес сомдықты ықыластана ұсынады. Сонда Жұмаған: «Мен енді Есенбай Дүйсенбаев атындағы сыйлықтың паурағын», — деген екен.

Ес-агаң көк жүзінде оңсыз да абырайлы бозторғайдың атын жер бетінде одан ері аспандатты. Өзі де әрдайым сезімді әлділейтін сол бозторғайлар секілді түнбай шырлап, қазақ әдебиетінен топтап-топтап көп желілі көркем лирика қости. Бояулы лирика. Сазды лирика. Сұлу лирика.

Бұл — екі деңіз.

Үшіншіден, Ес-агаң — зор эпик. «Көртышқандар» (1974 жылы жазылып, тоқсанынды жылдардың басында жарық көрғен), «Ұшбулақ, Қызылбұлақ, бұлақ, бұлақ, әкім...» поэмалары немесе «Ақтөбе көктемімен қоштасу» толғауды (бул да 1974 жылы жазылып, сол тоқсанынды жылдардың ортасында жарық көрғен) — алғашқы шумағына көзін іліксе, бас алғызбайтын өкпе-бауырынды солқыздататын сорты болек сыр-сырнай. Әлслін-әлслін оқисын да, бұлайша да әт-жүркетілік елжіреттін поэзия жазуға болатыны әйтпесе толғауды тоқыратпаудың тоқсан бірінші әдісі де бар екені бүрын қалай есіне түспегенінә таң қалып, аңырып отырасын.

Төртіншіден, Ес-агаң соңғы жылдары пародия дейтін жанрга бармақ батырды. Пародия, расына келгенде, абырай әперетін жанр емес. Тұншы етіне аңы таяқ тигенді кім жақсы көрсін. Оның үстінен бізге «шын сын болсын, сын шын болсынды» сиқыры мықты кеңес екіметі де сініре алмаған, өзінді өзін жек еріп көрсін.

Міне, осылайша бесіншіден не жақсы, алтыншыдан же жақсы деген өлеңдердің бердінде ол жақсы деп бұдан ері термелегенді. Ес-агаңың әдеби сындары, Ес-агаңың аудармалары, Ес-агаңың балаларға арнал